

УДК 338.47:656.2-049.5-044.922(049)

Регун І.І.

доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри фінансів та економічної безпеки
Дніпропетровського національного університету
залізничного транспорту ім. академіка В. Лазаряна

ДИЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

DILEMMAS IN THE FUNCTIONING OF THE INSTITUTIONS OF ECONOMIC SECURITY

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено методологічний дискурс перетворень в економіці, їх вплив на підвищення рівня економічної безпеки підприємств. Метою статті є відповідь на питання ідентифікації економічної безпеки в науковій літературі та в нормативно-правових актах. Досліджені теоретичні засади економічної безпеки підприємств, що дали змогу обґрунтувати нові підходи до поняття «економічна безпека», його тлумачення як явища та процесу, місця в сучасній економічній науці, що породжене сучасним станом і характером ризиків в економічній життєдіяльності підприємств. Автор зазначає, що держава повинна забезпечити відповідну економічну політику задля гарантування особистого розвитку та розвитку суспільства.

Ключові слова: безпека, держава, інституціональна економіка, економічна безпека, система економічної безпеки.

АННОТАЦИЯ

В статье исследованы методологический дискурс преобразований в экономике, его влияние на повышение уровня экономической безопасности предприятий. Целью статьи является ответ на вопрос идентификации экономической безопасности в научной литературе и в нормативно-правовых актах. Рассмотрены теоретические основы экономической безопасности предприятий, которые позволили обосновать новые подходы к понятию «экономическая безопасность», его толкованию как явления и процесса, определить место в современной экономической науке, порожденное современным состоянием и характером рисков в экономической жизнедеятельности предприятий. Автор отмечает, что государство должно обеспечить соответствующую экономическую политику для обеспечения личного развития и развития общества.

Ключевые слова: безопасность, государство, институциональная экономика, экономическая безопасность, система экономической безопасности.

ANNOTATION

The article deals with the methodological discourse of transformations in the economy, their influence on the increase level of economic security enterprises. The purpose of this article is to answer the question of identifying economic security in scientific literature and in normative legal acts. The theoretical principles of economic security enterprises have been investigated, which have allowed substantiating the new approaches concept of "economic security", its interpretation as a phenomenon and process, the place in modern economic science, generated by the present state and nature of risks in the economic life of enterprises. The author notes that the state must ensure appropriate economic policy, in order to guarantee personal development and development of society.

Keywords: security, institutional economics, economic security, state, system of economic security.

Постановка проблеми. Сучасний рівень розвитку світової економіки привів до деградації значення низки проблем, які в минулому були або постійним джерелом конфліктів, або пошуком шляхів їх вирішення, що відклада-

лися на майбутнє, оскільки неможливо було їх вирішити, чи просто замовчувалися історією заради миру та стабільності. Це повною мірою стосується економічної безпеки. Аналіз і практичне оцінювання економічної безпеки в науковій літературі розглядаються через призму стабільної ситуації в політичній, економічній, військовій та інших сферах. Загрози військово-політичній та економічній стабільності в Україні висунули на перший план потребу перегляду наявних підходів до національної і перш за все економічної безпеки. У зв'язку з цим існує потреба розробки методологічних основ формування нової парадигми економічної безпеки як держави, так і окремих суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняних наукових дослідженнях вагомий внесок у розвиток такої нової економічної галузі знань, як економічна безпека, зробили такі українські вчені, як, зокрема, Б. Андрушків, О. Барановський, І. Бінько, Л. Головова, Т. Васильців, О. Власюк, Я. Жаліло, В. Мунтян, Г. Пастернак-Таранушенко, О. Пасхавер, П. Пригунов, В. Франчук, В. Шлемко.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на здійснені дослідження теоретичних і практичних аспектів цієї проблематики, нові умови господарювання в країні, зміни та ризики в світогосподарському просторі вимагають розробки сучасних методологічних підходів до створення більш захищених моделей економічної безпеки суб'єктів господарювання. Набуття підприємствами в нових ринкових умовах інфраструктурних функцій та широкої господарської самостійності в результаті їх реформування посилюють ринкову конкуренцію, для якої характерна ситуація ризику та невизначеності. Саме в цій площині триватиме суперництво між підприємствами та існуватимуть загрози безпечному економічному розвитку [1, с. 243].

Мета статті полягає у відповіді на питання ідентифікації економічної безпеки в науковій літературі та в нормативно-правових актах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічна безпека пов'язана з проблемами, які необхідно окреслити з метою пошуку нового

підходу до їх вирішення. До цих проблем ми відносимо такі дилеми: методологічна, інституціональна, ідеологічна, політична, історична, соціально-психологічна, правова, етично-моральна, технологічна, логістична (рис. 1).

Методологічна дилема полягає у визначеннях та дефініціях самого поняття економічної безпеки, теоретичної концепції та сутності процесу. Концепцію економічної безпеки іноді розглядають як ключ до всього, що викликає перебільшення як наукових досліджень, так і соціальних результатів. Часто вона включає цілу низку питань, що демонструють наявні проблеми [9, с. 115]. Наприклад, чому чим більше йдеться про соціальне забезпечення, тим більше бідності та злиднів у суспільстві? Чому чим більше місця займають питання сировинної безпеки (в Україні – енергетичної), тим вище рівень залежності від імпорту нафти та газу? Чому вербальне прагнення до забезпечення безпеки та миру призводить до скорочення економічної бази сил оборони [3, с. 20]?

Наведений погляд, можливо, демонструє те, що термін «економічна безпека» спирається на фіктивні та уявні категорії. Але насправді «економічна безпека» не є вигаданим поняттям і в будь-якій конкретній країні може стати реальністю.

Основним показником економічної безпеки є ВВП, що враховує питання не тільки економічного зростання, але й справедливості, соціального захисту, культурних цінностей, належного управління господарством та громадськими справами, турботи про довкілля. Розвиток такої ідеї оцінювання економічної безпеки було здійснено в пропозиції віце-прем'єра, міністра фінансів Польщі Г. Колодко про використання «Комплексного індексу добробуту» [2]. Нобелівський лауреат Дж. Стігліц запропонував низку об'єктивних показників благополуччя (добробуту) і суб'єктивних показників щастя. Він виступив з пропозицією вимірювати добробут за допомогою показників матеріального рівня життя (доходу, споживання, багатства),

охорони здоров'я, освіти, зайнятості та праці, політичних і торговельно-суспільних відносин, збереження природного середовища з урахуванням поточних та майбутніх умов [4].

Наявний рівень економічної безпеки для її різних типів з урахуванням ризиків, що виникають у процесі розвитку, включає також розробку ідеологічної дилеми. Згідно з цією дилемою має вирішуватися питання відповідальності за наявний стан справ. Відповіді на ці питання лежать у площині характеристики ринку та державних установ, у визначенні змісту діяльності цих двох інституцій. Більшість провідних економістів виступає на користь збереження цих двох установ у певних пропорціях [9].

Наступною є політична дилема. Закономірним у сучасному світі, як і в далекому історичному минулому, є намір нав'язати через політичну, економічну та військову діяльність держави власні моделі поведінки іншим країнам. Але нав'язані моделі з часом стають все менш привабливими. Це стає передумовою для пошуку нових рішень. На тлі сучасних міжнародних відносин держав політичну дилему безпеки розглядають як структурну концепцію, згідно з якою зусилля держав-членів для забезпечення власної безпеки та незалежно від мотивів їх дій підвищують відчуття небезпеки в їхніх партнерів, оскільки кожна держава вживає своїх власних заходів захисту, а інші сприймає як загрози.

Політичні дилеми висувають ті країни, які з подвоєною силою вказали на складність шляхів вибору системних трансформацій. Більшість постсоціалістичних країн орієнтується на соціальну ринкову економіку. Але провали ринкової економіки в Західній Європі змусили висувати дилеми подальших досліджень реформування економіки, використання різних соціально-економічних моделей [3].

Економічна історія світу надає низку аргументів на користь необхідності історичного сприйняття проблеми економічної безпеки держави, що складає історичну дилему. Спочатку

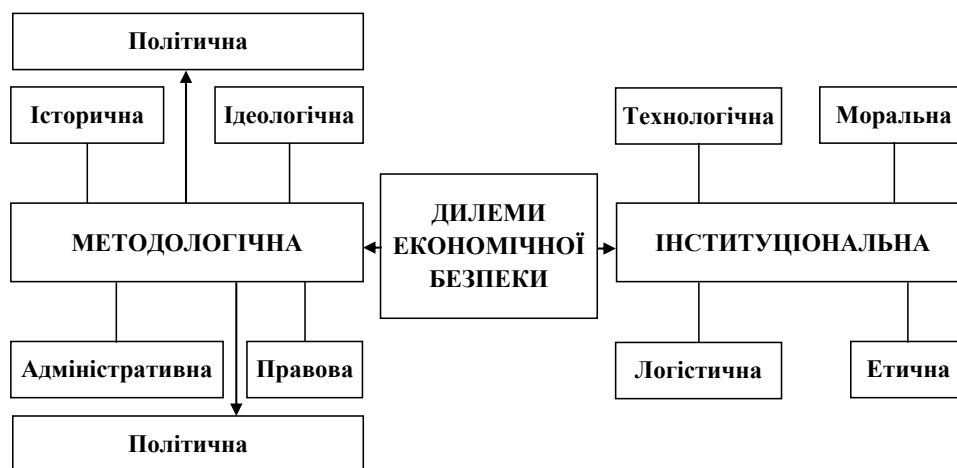

Рис. 1. Дилеми вирішення проблем економічної безпеки

її сприймали кризь призму реалізації односторонньої політики та тільки із часом стали розглядати кризь призму багатовекторної стратегії. Узагальнюючи досвід історії економіки Європи та всього світу, зазначимо, що певні типи режимів сприяють розвитку багатства, а інші приводять до економічної деградації та економічного безладу. Основою в цій ситуації буде форма економічного устрою держави з погляду прогресу цивілізації, ознак розладу у світовій економічній системі, а також необхідності процесів перетворень. Хибний історичний вибір може призвести до руйнування матеріального потенціалу досягнень цілих поколінь, проектування перспективи розвитку країни як в економічному, так і в інтелектуальному, культурному чи екологічному аспектах. Неправильне залучення ресурсів може призвести до руйнування можливостей розвитку суспільства. Тому під час вибору моделі економічної системи, а отже, і моделі економічної безпеки потрібно враховувати якість органів управління та самого управління [5].

Соціально-психологічна дилема полягає у формуванні економічної безпеки країн, яка залежить також від осіб, які здійснюють цей процес. Перш за все це включає в себе вибір стратегії здійснення проекту з погляду процесів глобалізації та регіоналізації, що ведуть окремі країни до мультикультурних співтовариств. Ця ситуація пов'язана з питанням про те, чи всі члени суспільства певної країни зацікавлені в досягненні державної економічної безпеки. Відповідь на це питання вимагає адаптації до нового культурного середовища та його впливу на стратегію поведінки різноманітних суспільних груп. Це можуть бути інтеграція (розвивати свою власну культуру та контактувати з іншими культурами), асиміляція (включає виховання та пошук контакту з іншою людиною або соціальною групою), поділ (розвиток своєї власної культури та відсутність контакту з іншою культурою), маргіналізація (власна культура не збагачується та не шукає контактів з іншими культурами). Кожна з цих стратегій по-різному впливає на взаємодію між людьми та організацією громадянського суспільства.

Соціологічні та психологічні дилеми потребують знайти відповідь на питання, куди прямує країна. Важливою складовою соціально-психологічної дилеми є психологічний аспект діяльності тих людей, що формують економічну безпеку [3].

Процеси регіоналізації, інтеграції та глобалізації щодо процесів розвитку економічної безпеки вимагають від національних держав внесення змін, що визначають новий правовий порядок. Це складає правову дилему економічної безпеки. Наявна ситуація створює особливу правову дилему про необхідність прийняття нормативних актів для забезпечення економічної безпеки держави. Складність забезпечення правових та законодавчих змін пов'язана з тим, що країни мають різні правові традиції, а це

викликає неперервне перемішування правових національних систем з правом, що поширене в регіональних об'єднаннях (наприклад, ЄС). Закон передбачає примат права ЄС над національним. На практиці це виражається у вимогах негайного застосування європейських рішень у національних системах та зобов'язання інтерпретації національного законодавства відповідно до європейських стандартів як до, так і після їх реалізації [3].

Вольового рішення вимагає також дилема логістики. Вона відображає широкий набір проблем, вирішити які в період економічного спаду і кризи є одночасно і загрозою для економічної безпеки. Вона значною мірою має характер економічний. Роль і значення логістики постійно зростають в процесі глобалізації та регіоналізації, одночасно зустрічаючи безліч галузей і проблем, які належить вирішити. Пов'язано це з тим, що забезпечується організаційно-функціональна єдність фізичних матеріальних потоків і символічних інформаційних потоків, що керують цими потоками. Забезпечити це фізично повинна логістична інфраструктура, що виконує роль платформи для усіх логістичних процесів на основі сучасної технології і техніки [9].

Логістика, підтримуючи всі матеріальні форми, види та сфери підприємницької діяльності, повинна враховувати не тільки критерії економічної ефективності, але й стандарти, власне, логістики як у мікро- (на рівні економічних суб'єктів), так і в мезо- (на рівні галузей), в макромасштабах (на рівні регіонів і країн, глобальному рівнях). Всі вони, будучи розробленими та інтегрованими на основі раціональних економічних критеріїв можуть розглядатися як логістика економічної безпеки.

Логістичні проблеми через призму формування економічної безпеки розглядаються і повинні розглядатися в трьох площинах, а саме функціональній (як загальний процес управління, що включає планування, організацію, мотивацію і контроль); предметній (як фізичні потоки матеріалів, товарів, послуг та інформації між постачальниками і споживачами); вартісний (як ефективний економічний процес, орієнтований на задоволення потреб споживача). На їхній характер впливають численні організаційно-технічні особливості, такі як висока продуктивність залучених ресурсів; виникнення і зміцнення ринку вимогливого споживача і масова комп'ютеризація всіх сфер соціально-економічного життя, а також тісно пов'язане з ним підвищення ефективності управління економічними процесами [7].

З інституціонального погляду для економічної безпеки суспільства важливо мати певні морально-етичні дилеми. Сутність морально-етичної дилеми зводиться до питання про соціальну рівність, справедливий розподіл виробленого багатства. Таким чином, це виявляється в розумінні та реалізації соціальної справедливості, що створює необхідність співп-

раці та можливість відповісти на питання про основні критерії розподілу. За своєю сутністю морально-етичні дилеми стосуються соціальної солідарності, вирішення суперечності між особистими інтересами та соціальною рівністю [7].

Морально-етичні дилеми створюють необхідність визнання спільності економічної безпеки в короткостроковій і довгостроковій перспективі. Це порушує питання про обсяги поточного та майбутнього споживання. Чи є виправданим зниження поточного рівня споживання для інвестицій, що розширюють його в майбутньому для забезпечення сталого розвитку та досягнення вищого рівня споживання.

Дослідження економічної безпеки проводять у багатьох країнах світу лише останніми десятиліттями. Незважаючи на важливість проблеми, економічну безпеку вивчали фрагментарно або обмежувалися однією з її складових, таких як, зокрема, фінансова, продовольча, енергетична, сировинна.

Економічна діяльність сучасного підприємства пов'язана з погрозами і ризиками, природа яких все більше набуває інституційного характеру. Масштаби цих процесів зростають внаслідок зростання динамічності і різноманіття впливів як внутрішніх факторів (власних), так і зовнішніх (глобальних, державних). Ці фактори можуть сприяти сприятливому розвитку підприємства, а можуть, навпаки, представляти небезпеки або загрози, що є загрозами економічної складової безпеки діяльності підприємства України. Вихід із зазначеної ситуації полягає в необхідності створення стійких інституційних амортизаторів ризику.

Однією зі складових розвитку сучасної теорії економічної безпеки є формування моделі інституціональної економічної безпеки. Вона повинна базуватися на сукупності конституюючих і регулюючих принципів, які визначають ефективність діяльності підприємства і захист від реальної загрози і невизначеності. В цьому контексті метою є розвиток теоретичних положень, які розкривають зростаючу роль інституційних факторів у забезпеченні економічної безпеки підприємства [8].

В умовах ринкової конкуренції підприємства, які отримали широку господарську самостійність, виявилися в ситуаціях ризику і невизначеності. Тому підприємства зіткнулися з необхідністю створення нових підходів до забезпечення власної економічної безпеки, що визначають інституційні зміни. Масштабність і складність інституціональних змін не тільки породжує розрив між встановленими правилами і механізмами забезпечення їх дотримання, але й може загалом стати гальмом трансформаційних процесів.

Узагальнюючи концепцію інституціональних змін, можна відзначити три важливі моменти.

По-перше, інституціональні зміни можна розглядати на основі загального поняття життєвого циклу, тобто слід виділяти фази зародження

зміни (інституціональну інновацію), функціонування інституту і його відмирання, що може бути одночасно і фазою виникнення нового інституту. По-друге, всередині фази інституціонального нововведення виділяються три основні джерела інновацій, такі як запозичення, випадковий винахід, цілеспрямований (умисний) винахід або інституційне проектування. По-третє, на етапі поширення нового інституту важливо розрізнити два принципові механізми, такі як державний примус до використання, що допускає вибір нового інституту через механізм політичного ринку, і добровільне прийняття господарюючими суб'єктами нового правила через механізм ринку інститутів.

Механізм інституціональних змін запускається шляхом об'єднання зовнішніх змін і внутрішнього накопичення знань. Зміни у формальних правилах можуть стати результатом юридичних і законодавчих змін, змін до регулюючих правил, які вводяться владними структурами, а також змін в конституції, за якою будується вся система правил. Зміни в неформальних обмеженнях здійснюються поступово і нерідко формують у індивідів альтернативні моделі поведінки, пов'язані з новим сприйняттям вигоди та витрат.

Інституціональні зміни залежать від траєкторії попереднього розвитку. Сутність цієї залежності полягає в тому, що в кожен даний момент часу в економіці можуть відбутися не будь-які (довільні) інституціональні зміни, а лише ті, які виявляються здійсненними у тих умовах, які склалися раніше, які виникли як наслідок попередніх аналогічних ситуацій [7].

Нова інституціональна економічна теорія розглядає інституціональні зміни через призму ринкових трансакцій, виділивши окремо інституційний ринок. На цьому ринку здійснюються наявні інституційні операції, безпосередньо спрямовані на зміну наявного інституціонального устрою, а також неявні, тобто дії з вибору певного правила, відповідно до якого може бути здійснений товарний обмін. Оскільки в результаті таких дій змінюється частота використання певних правил, змінюється і режим функціонування цих правил, а отже, відбувається зміна наявної інституціональної структури.

Висновки. Аналіз сучасного економічного простору в інституціональному контексті дав змогу сформулювати та розкрити зміст інституціональної парадигми економічної безпеки Економічна безпека підприємства визначається створенням умов для послаблення або уникнення негативних впливів, захистом від наявних і можливих загроз та досягненням мети діяльності в умовах конкуренції та ризиків. Необхідно відзначити, що інституціональна модель економічної безпеки функціонує за допомогою:

– інституціонального механізму обмеження економічної влади еліт, що використовує методи позаринкового примусу та обмежує конкуренцію і знижує ефективність;

- створення умов для перетворення короткострокових капіталів на довгострокові;
- вироблення принципів підтримки конкурентоспроможності для застосування технологічних і нетехнологічних конкурентних переваг.

Реалізація інституціональної моделі здійснюється через формування норм і правил, що відображають формальні обмеження (законодавство, що регулює правила і зміни в конституції) і неформальні (норми, угоди, особисті стандарти чесності тощо) [6].

Надійне забезпечення економічної безпеки підприємства в сучасних умовах – проблема для всіх організацій незалежно від форм власності, виду діяльності. Ринкова економіка, жорстка конкуренція в ній є базовим джерелом виникнення економічних ризиків, загроз, небезпек, непередбачених ситуацій. Саме такий стан сучасності вимагає відповіді на такі поставлені питання: як уникнути впливу негативних загроз і ризиків; що зробити для того, щоб цей вплив був мінімальним; як ефективно управляти підприємством в таких ситуаціях, як досягти стабільного і безпечного стану в бізнесі.

В наш час відбуваються структурні зміни в економіці, що змушує підприємства до реалізації власних моделей економічного розвитку, які засновані на інституційних змінах. Цей процес спонукає до необхідності формування загальної моделі захисту власних економічних інтересів від можливих потрясінь ринку і від внутрішніх виробничих проблем.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Андрушків Б. Механізми адаптації бізнес-процесів промислових підприємств до нової економіки: монографія : [монографія] / Б. Андрушків. – Луцьк : РВВ Луцького НТУ, 2014. – 448 с.
2. Колодко Г. Вопросы справедливости и экономическая политика в постсоветских странах / Г. Колодко // Вопросы экономики. – 1999. – № 1. – С. 65.
3. Рекун І. Трансформація системи економічної безпеки підприємств залізничного транспорту : [монографія] / І. Рекун. – Мелітополь : ТОВ «Колор-принт», 2015. – 365 с.
4. Рыжкова Ю. Международный индекс счастья как показатель благосостояния нации / Ю. Рыжкова, Е. Климашина // Модели, системы, сети в экономике, технике, природе. – 2011. – № 3. – С. 86.
5. Пастернак-Таранушенко Г. Економічна безпека держави. Методологія забезпечення : [монографія] / Г. Пастернак-Таранушенко. – К. : Київ. економ. ін.-т менеджменту, 2003. – 320 с.
6. Ткач А. Інституціональна економіка. Нова інституціональна економічна теорія / А. Ткач. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 304 с.
7. Ткач А. Ключевые институты экономики и новая экономическая история : [монографія] / А. Ткач, Г. Осташ. – Мелітополь ; Rzeszów : Колор-принт, 2014. – 212 с.
8. Франчук В. Теоретико-методологічні засади економічної безпеки акціонерних товариств : [монографія] / В. Франчук. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015. – 400 с.
9. Stachowiak Z. Teoria i praktyka mechanizmu bezpieczeństwa ekonomicznego państwa: ujęcie instytucjonalne / Z. Stachowiak. – Warszawa : Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, 2012. – 406 s.